

تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران

(۱۹)

رکن‌الدین همایونفرخ

- ۳۴۶ - کتابخانه مظفر شاه کرمانی - کرمانشاه : محمدتقی کرمانی ملقب به حکیم ایمانی نخست در کرمان طب فراگرفت و از علوم ادبی نیز بهره وافق یافت سپس مجذوب مشتاقعلی شاه شد^۱ و به مظفرعلیشاه ملقب گشت . او مردی دانشمند و وارسته بود و تصنیفات و تألیفات بسیار دارد از جمله تصنیفات مظفرعلیشاه مجمع البحار و بحر الاسرار است .
- مظفرعلیشاه در کرمانشاه بارشاد و هدایت مجذوبیان و وارستگان وادی عرفان می‌پرداخت و محضرش مجمع طالبعلمان بود . در خانقاهش کتابخانه جامعی برای استفاده شاگردان فراهم آورده بود . مظفرعلیشاه در سال ۱۲۱۵ در کرمانشاه صعوت حق را لبیک گفت و کتابخانه خانقاه هم‌چنان دائر بود .
- ۳۴۷ - کتابخانه مدرسه ایلچی . اصفهان : کتابخانه مدرسه ایلچی واقع در محله احمدآباد اصفهان تا سال ۱۲۳۸ هـ . دائر بوده . کتابهایی از کتابخانه مدرسه ایلچی در کتابخانه مجلس شورای ملی موجود است از جمله برهان قاطع شماره ۸۴۷ و شاهنامه فتحعلیخان صبا با ۲۳ مجلس زیبا .
- ۳۴۸ - کتابخانه صاحب‌دیوان . شیراز : شیراز : میرزا فتحعلی فرزند حاج میرزا علی‌اکبر قوام‌الملک شیرازی گذشته از اینکه در دستگاه دولت صاحب عنوان و مقام بوده خود تمکن بسیار داشته و به جمع‌آوری و استنساخ کتاب شوق و ذوق فراوان می‌ورزیده و وسیله خطاطان زمان کتابهایی ممتاز برای کتابخانه‌اش در شیراز فراهم می‌آورده و از این نظر کتابخانه او یکی از کتابخانه‌های ممتاز دوران قاجار بشمار است^۲ .
- ۳۴۹ - کتابخانه دولتشاه . کرمانشاه : محمدعلی میرزا دولتشاه مهین فرزند فتحعلیشاه از شاهزادگان دانشمند و کاردان قاجار است او شعر میسروده و اشعار او نیز شیرین و نمکین است . دولتشاه سالها والی غرب بود و در کرمانشاه کاخی زیبا بنا نهاد و در آنجا کتابخانه‌ای نفیس که مجموعه‌ای از نسخ نادر و نایاب بود جمع‌آورد و خوشبختانه از نسخ کتابخانه او تعدادی در تملک کتابخانه مجلس شورای ملی و مجموعه نویسنده موجود است .
- ۳۵۰ - کتابخانه طبری . تهران : عبدالله منشی طبری از دانشمندان دوران قاجار است که مصحح شرح قاموس اوست و تا سال ۱۲۸۰ در تهران میزیسته . کتابخانه او از کتابخانه‌های معروف تهران بوده و پس از تفرقه کتابهای کتابخانه او تعدادی از آنها در تملک کتابخانه مجلس شورای ملی درآمده است .
- ۳۵۱ - کتابخانه سیف‌الدوله سلطانمحمد میرزا . تهران : این شاهزاده دانشمند مؤلف تذکره السلاطین و ملوک‌الکلام و مثنویهای تحفة الحرمین و سیف‌الرسائل است . کتابخانه‌ای بسیار ممتاز داشته‌است که مورد توجه محققان و دانشمندان دوران قاجار بوده‌است . کتابخانه سیف‌الدوله

۱ - شهید بهال ۱۲۰۶ . هـ .

۲ - فارسنامه ناصری ص ۳۶ - ۳۴ .

به ثبت ناسخ التواریخ تا سال ۱۲۸۸ . ۵ . دائر بوده است^۳ .

۳۵۲ - کتابخانه اعتضاد السلطنه . تهران : علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه از فرزندان فتحعلیشاه قاجار و از شاهزادگان دانشمند بود . شرح آثار الباقیه از اوست . مدتها ریاست مدرسه دارالفنون ناصری را در عهده داشت و سپس بوزارت علوم منصوب گردید . رویهمرفته ۲۲ سال عمر او به مشاغل فرهنگی گذشت و از این راه در دوران قاجار منشأ خدماتی شد . کتابخانه اعتضاد السلطنه یکی از کتابخانه‌های غنی و معتبر قرون اخیر ایران بود . پس از مرگش متأسفانه کتابهای این کتابخانه پراکنده شد و تعدادی از آن بتصرف و تملک کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار درآمد .

۳۵۳ - کتابخانه بهمن میرزا . تهران : بهمن میرزا فرزند عباس میرزا و برادر محمدمشاه قاجار است مدتها حکومت اردبیل را داشته است . او نیز از شاهزادگان با ذوق و هنردوست و دانشمند بود . تذکره محمد شاهی از تألیفات اوست و بخصوص قسمت معاصران این تذکره شایان توجه است .

در تذکره محمد شاهی رویهمرفته نزدیک به هجده هزار بیت شعر از شعرای ایران را فراهم آورده است - کتابخانه بهمن میرزا از کتابخانه‌های نامی دوران قاجار بود که خوشبختانه نسخه‌های نفیسی از کتابخانه او به تملک مجلس شورای ملی درآمده است .

۳۵۴ - کتابخانه شاهزاده حسام السلطنه . تهران : محمدتقی میرزا حسام السلطنه نیز از شاهزادگان کاردان و از فرزندان لایق فتحعلیشاه بود . بسیار دوستدار اهل علم و فضل بود . بخوانش او آثاری چند تألیف و تصنیف یافت از جمله سیدکشفی میزان الملوك والطوائف را بنام او نوشت . کتابخانه حسام السلطنه از کتابخانه‌های ممتاز دوران قاجار بشمار است . نسخه‌هایی از کتابخانه این شاهزاده در کتابخانه نویسنده محفوظ است .

۳۵۵ - کتابخانه صدرالدین ذوقی : سید صدرالدین ذوقی متخلص به کاشف متوفی ۱۲۵۸ در ذوقول کتابخانه معتبری فراهم آورده بود و این کتابخانه سالیان دراز در خاندان او باقی بود^۴ . نویسنده از سرنوشت این کتابخانه بی‌اطلاع است .

۳۵۶ - کتابخانه میرزا بابای مستوفی : از مستوفیان زمان فتحعلیشاه و از معتقدان سلسله نعمت‌الهی بوده است . کتابخانه نفیسی فراهم آورده بود که از لحاظ دارا بودن نسخه‌های نادر و کمیاب ممتاز بوده است کتابهایی متعلق بکتابخانه او در کتابخانه نویسنده موجود است که ثبت کتابخانه او را بتاريخ ۱۲۷۱ . دارد .

۳۵۷ - کتابخانه مدرسه دارالشفاء . تهران : در زمان فتحعلیشاه قاجار بمنظور ایجاد

۳ - ناسخ التواریخ ص ۳۱ - ۳۴ .

۴ - بیان‌السیاحه .

بیمارستان ، ساختمان مدرسه دارالشفای انجام گرفت لیکن بعد به مدرسه واگذار شد و به همین علت نام آن همچنان دارالشفای باقی ماند . گروه کثیری از شخصیت های علمی قرن سیزدهم هجری ایران از شاگردان و محصلان این مدرسه بنام بوده اند . از جمله مرحوم میرزا ابوالحسن جلوه حکیم و دانشمند قرن اخیر ایران که پس از فراغ از تحصیل در مدرسه دارالشفای سکونت کرد و درس میگفت و تا پایان عمر هم تاهل اختیار نکرد . کتابخانه مدرسه دارالشفای را او ترتیب داد و یکی دیگر از شاگردان شهیر این مدرسه میرزا طاهر تنکابنی فیلسوف اخیر ایران بود .

۳۵۸ - کتابخانه فرهاد میرزا . تهران : حاجی معتمدالدوله فرهاد میرزا فرزند عباس میرزا از شاهزادگان قاجار است . این مرد سخن شناس و اندب دوست تألیفات ارزنده نیز دارد . از جمله جام جم ، زنبیل ، قفص زخار ، منشآت . فرهاد میرزا در جمع آوری نسخ خطی عشق و علاقه وافر و زایدالوصفی داشته و از این راه به حفظ آثار مخطوط دوران قاجار خدمتی بزرگ کرده است . کتابخانه فرهاد میرزا شهرت و معروفیت فوق العاده کسب کرد کتابهایی که متعلق بکتابخانه فرهاد میرزا بوده است همگی امضا و تاریخ خرید را در پشت برگ اول کتاب بخط فرهاد میرزا دارند . از کتابهای کتابخانه فرهاد میرزا تعدادی در کتابخانه مجلس شورای ملی و کتابخانه ملک و کتابخانه های خصوصی ایران موجود است . در کتابخانه های خارج از ایران نیز از نسخه های نفیس کتابخانه فرهاد میرزا یافت میشود از جمله میتوان تاریخ گریبه مورخ ۸۵۷ را یاد کرد که مآخذ چاپ آن وسیله پروفیسور ادوارد برون فقید گردیده است .

۳۵۹ - کتابخانه بزرگ صدر . اصفهان : حاج محمدحسین خان صدر اصفهانی از رجال و معارف نامدار اصفهان بوده است که در دوره فتحعلیشاه بصدارت رسید . صدر در نخستین سال تاجگذاری آقا محمدخان قاجار (۱۲۱۰) بحکومت اصفهان منصوب شد و در دوران سلطنت فتحعلیشاه سمت بیگلریگی اصفهان و قم و کاشان برگزیده شد و سال ۱۲۳۴ بصدارت رسید . در اصفهان منشأ و موجد آثار خیر بسیار گشت از جمله احداث چهارباغ صدر و ساختن سه مدرسه بدین شرح :

۱ - مدرسه بزرگ صدر ۲ - مدرسه بای قلعه ۳ - مدرسه خیابان چهارباغ^۵ .

مدرسه بزرگ صدر از مدارس نامدار قرن اخیر ایران است زیرا مدرسان آن پیوسته از علمای عالیمقام بوده اند و حجرات آن در میان طلاب علوم دینت بنامت می گشته است . کتابخانه مدرسه صدر بشرحی که خواهد آمد بنیاد یافت و هم اکنون نیز از کتابخانه های بزرگ و قابل توجه اصفهان است^۶ . در سردر مدرسه صدر اشعاری بخط نستعلیق سفید بر زمینه مشکی کاشی معرق است که اثر طبع استاد جلال الدین همائی است که سال ۱۳۴۱ هـ . بمناسبت تعمیر و تکمیل کتابخانه در زمان تولیت مرحوم حاج شیخ محمدحسین صدر سروده اند چون حاج محمدحسین صدر خود توفیق اتمام مدرسه را نیافت بنابراین تکمیل بنای کتابخانه را بعدها آیه الله آقا حاج سیدمحمدرضا

۵ - شرح حال مفصل صدر اصفهانی در مجله یادگار شماره ۸۰ سال ۱۳۴۱ هـ . ق آمده است مطالب بدان مراجعه فرمایند .

۶ - نویسنده تصور میکند کتابخانه مدرسه صدر نیز برای کسانی که دلیل و سند میخواهند که مدارس قدیمه کتابخانه داشته اند دلیل و سند زنده و ارزنده باشد .

خراسانی مدرس مدرسه مذکور بانجام و اتمام رسانید .

در کتیبه سردر کتابخانه چنین آمده است «فقد اقدم السيدالسند الفقيه و آيةالله الملك الجليل السيد محمدرضا الخراسانی التأسيس هذالبناء وتكميله احياءالعلوم والمعارف الدينيه وحفظ الكتبالعلميه» و در لوحی کوچک در قسمت فوقانی سردر کتابخانه که مورخ ۱۳۶۴ است اشعاری است اثر طبع استاد همائی مدظله العالی که در توصیف و ارزش و اهمیت کتاب و کتابخانه سروده‌اند که نقل آن در این تاریخچه بسیار بجا و بامورد است .

دانش طلب که دانش و دین در کمال نفس بر رهروان ز منزل شک تا در یقین با پیر و پال علم هیولای نفس را افشاند آستین بجهان آنکه با ادب آترا که دست علم و ادب دستگام داد هر مجلسی ز علم بود باغی از بهشت باشد کتابخانه یکی گنج پر گهر یا منبعی ز نور که هر ذره‌ایش را یا گلشنی ز علم که اوراق گلشنش پاینده باد حجت اسلام و دین رضا سرمایه نجات بکار دو عالم است بشنو دو جمله از پی تاریخ این بنا	مس وجود را مثل کیمیا بود دانش چراغ روشن و دین رهنما بود تا عقل مستفاد همی از بقا بود بر آستان علم و ادب جبهه سا بود در پایه آسمان و زمین زیر پا بود این گفته نکته‌ای ز شه اولیا بود کاز هر گهرش مخزن دل پر بها بود افزون از آفتاب و فروغ و ضیا بود اندر دماغ ناطقه دانش فرا بود کاز وی اساس و شالده‌اش این بنا بود کاری که از برای رضای خدا بود کآن هر دو یادگار ز طبع سنا بود
---	---

از این کتابخانه بجزو علم دین سبسی

برگو بنای علم ز سعی رضا بود (۱۳۶۳)

۳۶۰ - کتابخانه اعتماد السلطنه . تهران : اعتماد السلطنه وزیر انطباعات و دارالترجمه ناصرالدینشاه بود . آثاری چند تألیف کرده که معروفتر از همه الاماثر والاثار و خاطرات اوست اعتماد السلطنه کتابخانه بزرگی از کتابهای خطی و چاپی ، فرانسه ، عربی ، فارسی ، ترکی فراهم آورده بود که پس از درگذشتش چون فرزند ذکور نداشت این کتابخانه بنحو تأثر انگیزی متفرق شد و تعداد قابل توجهی از کتابهای کتابخانه او را شادروان ذکاء الملک فروغی و مهندس بغایری و سردار اسعد بختیاری خریداری کردند .

۳۶۱ - کتابخانه میرزا عبدالغفار نجم الدوله اصفهانی : نجم الدوله اصفهانی از مفاخر معاصر ایران و از ریاضی دانان بنام و شهرت قرن اخیر است . او کاشف بسیاری از فنون ریاضی است دستورهای جبری و مبنای لگاریتم در اعداد را او کشف کرده است و در ریاضی و نجوم مهمفیات بسیار دارد . نجم الدوله کتابهای خطی و نایاب ریاضی و هیأت را جمع آورده بود و اگر نتوانسته بود آن را مالک شود از نسخه آن رونویس و استنساخ کرده بود و به همین جهت کتابخانه او مجموعه نفیسی از کتابهای علوم بشمار می‌آید . کتابخانه او تا این اواخر نزد فرزندش محفوظ بود و بقرار اطلاع در سالهای اخیر آقای فخرالدین نصیری امینی بیشتر کتابهای این کتابخانه را خریداری کرده‌اند .